

Még egyszer Stiglitzről és az IMF-ről

E hetilap a lehető leghamarabb, azonnal, Stiglitz első, világméretű visszhangot kiváltott publicisztikai jellegű könyvének angol nyelvű kiadását követően vitát nyitott a könyvben felvetett kérdésekről. Ezt követően megjelent e könyv magyar kiadása (Joseph E. Stiglitz: A globalizáció és visszásságai, Napvilág, 2003). Az ÉS-ben megindított vita, ennek ellenére, nem folytatódott, és máig sem zárult le, noha ez a mai közgazdaságtudománynak és gazdaságpolitikának, valamint a nemzetközi pénzügyi intézmények és elsősorban az IMF működésének alapvető kérdéseit érintette. Megjelent még az ehhez a témához tartozó két további terjedelmes cikk is tőlem a Valóság idei márciusi, illetve júliusi számában. Ezek közül az első a nagyrészt Stiglitz nevéhez fűződő új fejlődéselméletet tárgyalja, a második pedig azokat az előadásokat ismerteti, amelyeket mint a Világbank vezető közgazdásza és első elnökhelyettese tartott. Mindezek a cikkek mégis csak egyes részletekkel foglalkozhattak, és nem adhattak általános áttekintést a "story" egészéről, a helyzetről és a perspektívákról. E cikk célja és ennek a még ma is hiányzó általános tájékoztatásnak a megadása, ami azért is időszerű, mert a közelmúltban jelent meg magyarul Stiglitz A viharos kilencvenes évek című könyve (Napvilág).

(Az elméleti alapok) A felsorolt cikkek egyike sem foglalkozik Stiglitz közéleti szereplését megelőző tudományos tevékenységével, noha ez alapvető jelentőségű, és ezt Nobel-díjjal is jutalmazták. Későbbi közéleti tevékenységét is ez a tudományos tevékenység alapozza meg, ugyanis forradalminak látszó nézetei, gyakorlatilag teljes egészükben, megjelentek már tudományos cikkeiben is. Alapvető tétele, hogy a "piaci fundamentalizmus", tehát az a felfogás, hogy a piacok mindent megoldanak, és a megoldás, amelyre vezetnek, jóléti szempontból optimális, csupán "ideológia", mert "nem alapul semmilyen elfogadható gazdasági elméleten, és számos tapasztalat mond ellent neki" (A viharos kilencvenes évek, 279. o.). Ezt a felfogást számos más szerző is osztja, kidolgozásában is sokaknak van részük, de a részletes bibliográfia itt nem adható meg. Az érvelés legfontosabb elemei a következők.

Egyrészt köztudott, hogy azt a nézetet, hogy a piacok mindent megoldanak, továbbá, hogy a megoldás egyértelmű és optimális, Adam Smith képviselte először a "láthatatlan kéz" elméletével [lásd még erről egy további írásunkat a lap 17. oldalán - a szerk.], és ezt fogalmazta meg egzakt matematikai formában és ezzel Nobel-díjat kiérdemelve Kenneth Arrow és Gerard Debreu (1954). Nyilvánvaló azonban, hogy ezek a tételek csak szigorú és restriktív feltételek bevezetése esetén érvényesek. Akkor, ha az informáltság tökéletes, vagyis mindenki mindenről ingyenesen tökéletesen informált, ami nyilvánvalóan nem igaz, mert az információ hatalom, és a nyereség azé, aki jobban informált. Továbbá akkor, ha nincsenek monopóliumok, mert a monopóliumuk egy bizonyos határon belül tetszés szerint emelhetik áraikat, és még ronthatják is a minőséget. Akkor, ha nincs környezetszennyezés úgy, hogy ennek hátrányait másnak kell elviselnie. Akkor, ha minden tudományos eredmény mindenki számára ingyenesen rendelkezésre áll, és nincsenek szabadalmi jogok. Végül akkor, ha az üzleti forgalom lebonyolítása ingyenes, nincsenek bankok, biztosítók, könyvelők, jogászok, bírók és végrehajtók, vagy ha vannak, mindenki számára és az országok számára is ingyenesek. Mindez nyilvánvaló módon messze van a valóságtól, a hagyományos elmélet azonban ezt tételezi fel. Ezért a hagyományos elmélet következtetései nem a való világra, hanem csupán egy elméleti világra érvényesek.

Másrészt bizonyítható és könnyen belátható, hogy az általános egyensúlyi elmélet által egyértelműen meghatározottnak tekintett optimális helyzet valójában nem egyértelműen meg-

határozott, hanem az institutionális viszonyok függvénye. Más jogi, társadalmi és politika körülmények között más egyensúlyi helyzet alakul ki. Ha például a jövedelemelosztás egyenletesebb, akkor szükségképpen más lesz a termelés összetétele és még az árrendszer is, márpedig a jövedelemelosztás a hatalmi viszonyoktól, a társadalom különböző csoportjai érdekérvényesítő képességétől is függ. Végül Stiglitz és szerzőtársai kimutatják, hogy a helyzet minden tényleges esetben javítható állami beavatkozással.

Harmadszor, ennek folytán nem érvényes a jóléti közgazdaságtan hagyományos elméletének alaptétele. E szerint a piacok kialakítják az erőforrások legjobb elosztását és ezzel az elérhető legmagasabb termelési szintet, majd a közjólét tovább növelhető a jövedelemelosztás korrigálásával. A jövedelemelosztás korrigálása azonban módosítja az árrendszert és a termelés összetételét, sőt növeli a termelést és a nemzeti jövedelmet, mert az igazságosabb jövedelemelosztás és a nagyobb esélyegyenlőség alkotó energiák előtt nyitja meg a lehetőséget. Mindebből az következik, hogy a fejlesztési politika alapvető célja a jövedelemelosztás egyenlőtlenségének csökkentése.

Negyedszer, ez az érvelés egyenesen átvezet az állam gazdasági szerepére. Az ortodox fel fogás szerint a legkisebb állam a legjobb állam, és a magánszektor mindig és minden körülmények között jobb, mint a közületi. Szerinte viszont a piac egyoldalú túlhangsúlyozása csupán ideológia, és meg kell találni a piac és az állam szerepének optimális arányát. A közületi szektor gazdaságtanával foglalkozó tankönyvében, amely magyarul is megjelent (A kormányzati szektor gazdaságtana, KJK-Kerszöv, 2000) részletesen foglalkozik a közületek szerepével, egy másik művében pedig (The Economic Role of the State, 1989) kifejti, hogy mi az állam gazdasági szerepe.

(A közéleti tevékenység és következményei) Stiglitz közéleti tevékenységét Clinton elnök Gazdasági Tanácsadó Testületében indult. Kinevezése, tekintettel arra, hogy azt megelőzően elméleti jellegű, matematikai közgazdasági munkával foglalkozott, meglepetést keltett, és meglepetést keltett az is, amikor átvette a testület elnökségét. Az ekkor történekről részletesen beszámol már idézett könyvében (A viharos kilencvenes évek). Itt csak azt érdemes kiemelni, hogy az IMF-fel szembeni ellentétei már ekkor megmutatkoztak. Egyrészt a Clinton-kormány nagy deficitet és visszaeső gazdaságot örökölt elődjétől. A kormány a foglalkoztatás kiterjesztése, azaz expanzív politika mellett döntött, az IMF pedig, hagyományos receptje szerint, restriktív politikát javasolt. Az események a kormányt igazolták. Másrészt erre az időre esett a kelet-európai transzformációs válság, és különösképpen az orosz válság kimélyülése. Stiglitz az ez utóbbival foglalkozó könyvében (Whiter Socializm?, 1994) a történekrért nagyrészt a hagyományos szellemű gazdaságpolitikát és az ezt képviselő nemzetközi pénzügyi intézményeket teszi felelőssé.

Stiglitz a Világbanknál töltött első éve folyamán megmaradt a szakmai és szervezési munka keretei között. Legfontosabb célja az volt, hogy a Világbankot tudásbankká alakítsa át. Ennek a törekvésének eredménye volt az ún. Global Development Network létrehozása, amely nagyobb szerepet próbált adni az érintett fejlődő országoknak az őket illető politika irányvonal kialakításában. A Nemzetközi Pénzügyi Intézményekkel és elsősorban a Valutaalap gyakorlatával szembeni lázadása a délkelet-ázsiai pénzügyi válságnak és a válság szerinte alapvetően helytelen kezelésének a következménye volt. A történekrrel részletesen foglalkozik e sorok írójának már idézett júliusi Valóság-cikke, és ezért ezzel itt csak egészen röviden foglalkozhatom.

Radikális nézeteit nem sokkal a válság kitörése után, 1998 januárjában adta elő a WIDER (World Institute of Development Research) előadásban. Ez az előadás a hagyományos stabilizációs politika alapelveit összefoglaló ún. washingtoni-konszenzus elleni éles támadás volt. Ezt követte az 1998 februárjában a Chicago Council of Foreign Relations előtt tartott előadás. Ennek címe - A nemzetközi pénzügyi intézmények szerepe a jelenlegi világgazdaságban -

nem fedi tökéletesen az előadás valódi tárgyát. Nem általánosságban foglalkozott ezeknek az intézményeknek és elsősorban az IMF-nek a szerepével, hanem éles támadás volt az ellen, ahogy az IMF a délkelet-ázsiai pénzügyi válságot kezelte.

Stiglitz ez ügyben nem maradt egyedül. Az előadást azonnal követte, a Foreign Affairs 1998. március-áprilisi számában, Martin Feldstein ugyanilyen éles kritikája az IMF akkori szerepével, elsősorban a koreai válság kezelésével szemben. A kritika lényege, hogy az IMF - a válság által teremtett körülményeket kihasználva, nem véve figyelembe azt, hogy a koreai gazdaság alapján véve egészséges volt és csak átmeneti fizetési nehézségeit kellett volna megoldani - intézményi és alkotmányos rendjével ellentétes intézkedéseket kényszerített rá az országokra. Ez Feldstein szerint sem szükséges, sem helyes, sem megengedhető nem volt. Ezzel tulajdonképpen ez az ügy, Feldstein nagy tekintélye folytán, azonnal és egyértelműen lezárható lett volna, de az IMF politikájának revíziójára csak később került sor. Ezért Stiglitz Wolfensohn, az IMF akkori elnökének határozott kívánsága ellenére folytatta radikális fellépését, és mindezek következtében megbízatásának letelte előtt távozott a Világbanktól. Távozása után három munkát hozott még tető alá a Világbank égisze alatt. Az egyik a pénzügyi liberalizációval foglalkozik, tehát azzal, hogy ez mennyire szolgálja a fejlődő országok érdekeit. A másik a délkelet-ázsiai gazdasági csodának a válság utáni értékelése. A harmadik és legfontosabb a Gerald Meierrel együtt szerkesztett kötet (Frontiers of Development Economics - The future in Perspective, 2001), amely valósággal az új fejlődéselmélet bibliájává vált.

Az eddigi viták élesek voltak ugyan, de a szakma és a politikai vezetés körén belül maradtak. Az IMF-fel való nyilvános összeütközésére jóval a Világbanktól való távozása után, 2002. július 2-án, első publicisztikai jellegű könyve megjelenését közvetlenül követően, ennek az IMF által meghirdetett szakmai vitája alkalmával került sor. Nyilván az volt végképp elviselhetetlen az IMF számára, ahogy Stiglitz ezt az ügyet a legszélesebb nyilvánosság elé vitte. A "visszaütést" Kenneth Rogoff vezette, Stiglitz azonban joggal állítja, hogy téziseit az IMF sohasem bocsátotta érdemi szakmai vitára.

Ez a vita azonban ekkor már voltaképpen idejétmúlt volt. A délkelet-ázsiai válság kezelése és Feldstein kritikája után az IMF korábbi szerepe nem volt tartható. Az amerikai demokraták és liberálisok, a növekedéselmélet új irányzatára is támaszkodva, elutasították az IMF gyakorlatát, amely legalábbis vitatható volt Latin-Amerikában, Kelet-Közép-Európában és a szovjet utódállamokban, és vitathatatlanul helytelen Délkelet-Ázsiában. A republikánusok és konzervatívok pedig, izolacionista hagyományaiknak megfelelően, eleve kevésbé támogatták a nemzetközi intézményeket, mint a demokraták. E kettős kritika eredőjeként sor került az IMF tevékenységének visszametszésére, tehát arra, hogy az IMF, eredeti státútumának megfelelően, csak azzal foglalkozzék, hogy a pénzügyi válságba jutott országok újra hozzáférhessenek a nemzetközi pénzpiacokhoz, de ne erőltesse rá gazdaságpolitikai és főként institutionális elképzeléseit ezekre az országokra.

Nálunk az IMF által követett konzervatív gazdaságpolitikai recept helyeslése szinte a legutóbbi időkhöz valósággal a szakmai elfogadhatóság előfeltételének, ennek a receptnek elutasítása pedig a felelőtlen populizmus bizonyítékának minősült. Ennek megfelelően alakult ezeknek az eseményeknek a hazai fogadtatása. A WIDER-beszéd rövidített szövegét a baloldali értelmiség folyóirata, az Eszmélet 51-es száma közölte. Az ebben a hetilapban és 2002 második felében lezajlott vitát Petőcz György objektív ismertetése indította meg (Stiglitz - az IMF bűnlajstroma, ÉS, 2002/34.), soraiból azonban mégis kiérezhető volt a Stiglitz liberális nézetei iránti szimpátia. Antal Dániel konzervatív szellemű hozzászólását (Stiglitz, ÉS, 2002/37.) Orbán Gábor liberális szellemű válasza követte (Stiglitz, a demokrata, ÉS, 2002/41.), és ez a szellem ütközött ki Andor László összefoglalásra törekvő írásából is (Stiglitz és a magyarok, ÉS, 2002/42.). Különös határozottsággal képviselte a konzervatív nézeteket Szilágyi Katalin recenziója (BUKSZ, 2004).

(Tanulságok és következtetések) Az előbb leírtakból megállapítható, hogy Stiglitz két szempontból is győzedelmeskedett. A konzervatív nézetekkel szembeni kritikája és a növekedélmélet új iskolája vagy másként az új politikai gazdaságtan általánosan elfogadottá vált a tudomány világában, és egyre nagyobb hatással van a gazdaságpolitikai gyakorlatra is. Elfogadottá vált az IMF hagyományos terápiájával szembeni kritika is, és megvalósult az IMF tevékenységének visszametszése. Ma is vitatott viszont, hogy helyes-e, és főként lehetséges-e a nemzetközi pénzpiacok szabályozása. Keserű tanulság ugyanakkor, hogy más a tudomány és más a hatalom világa: Stiglitz, nyilván kérlelhetetlen szókimondása folytán, kiszorult a nemzetközi gazdaságpolitikai döntéshozatal köreiből.

A leírtaknak fontos magyar gazdaságpolitikai folyamányai is vannak. A konzervatív gazdaságpolitikai iskola nézetei túlhaladottakká váltak. Ez nem jelenti azt, hogy tagadni lehetne a nyilvánvalót, tehát azt, hogy fenn kell tartani a költségvetés és a nemzetközi fizetések egyensúlyát, de jelenti azt, hogy ez önmagában nem elég, csak ez nem vezet növekedésre, hanem ennek más feltételei is vannak. A tartós növekedés elengedhetetlen feltétele mindenekelőtt a nagyobb igazságosság és az egyenletesebb jövedelemelosztás. Ezeknek a következtetéseknek a hazai elfogadása és különösképpen a hazai gazdaságpolitikai gyakorlatba való átültetése még késik.

Szakolczai György